

3. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
4. Тарасова Е.В. Когнитивные основания системной организации речи// Вісник Харківського Державного університету. Серія: Романо-германська філологія. – Харків: Константа. – 1999. – № 424. – С. 174-183.
5. Bourdieu P. The forms of capital/ Handbook of Theory and Research for the Sociology of education, ed. J. Richardson. – New York: Greenwood Press, 1986.
6. Goffman E. On face-work: an analysis of ritual elements in social interaction/ Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. – New York: Pantheon Books, 1967. – P. 5-45.
7. Goffman E. Response cries/ Forms of Talk. – Oxford: Basil Blackwell, 1981. – P. 78-122; 325-326.
8. Gumperz J. On interactional sociolinguistic method/ C. Roberts & S. Sarangi (eds.). Talk, Work and Institutional Order. Discourse in Medical, Mediation and Management Setting. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1999. – P. 453-471.

Ніна Босак

ЯВИЩЕ ФОНЕТИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ І ДАЛЕКТНОГО АКЦЕНТУ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВЛЕННІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Загальноновизнано, що неминучим наслідком взаємодії мовних систем при двомовності є поява інтерференції, що характеризується відхиленням від норми й системи другої мови під впливом рідної (чи домінантної) мови. Вивченням явищ інтерференції (як процесу і як його наслідків) займаються різні галузі науки: педагогіка, психологія, психолінгвістика, лінгводидактика, етнолінгвістика тощо. У зв'язку з цим по-різному формулюються як вихідні поняття, так і завдання дослідження, що призводить до широкого чи більш вузького тлумачення інтерференції, до розгляду її як позитивного чи, навпаки, негативного явища, до виділення внутрішньої, прямої, непрямої, зворотної, мовної і мовленнєвої тощо. Характеристику означеного явища, типологію (класифікації) та механізми прояву ґрунтовно розглянуто з лінгвістичного (В. Брицин, У. Ванрайх, Є. Верещагін, Ю. Жлуктенко, О. Карлінський, А. Мартіне, С. Семчинський, Е. Хауген), з соціолінгвістичного (Ю. Дешерієв, Р. Белл), лінгводидактичного (О. Біляєв, А. Богущ, Є. Голобородько, А. Супрун, М. Успенський, Л. Щерба) аспектів, натомість чимало аспектів цієї проблеми залишаються надалі дискусійними і такими, що потребують свого подальшого диференційованого розгляду.

Останнє десятиліття позначене плідною роботою молодих учених України, в дослідженнях яких відбито ті чи інші аспекти щодо методики навчання української мови за умов українсько-російської двомовності. Серед них дослідження О. Бугайчук щодо проблеми подолання лексико-граматичної інтерференції в усному українському мовленні студентів нефілологічних факультетів, роботи І. Дроздової щодо проблеми формування мовної компетенції у студентів технічних спеціальностей ВНЗ Сходу України, дослідження Т. Окунович щодо проблеми формування

культури мовлення майбутніх вчителів-словесників в умовах українсько-російської двомовності та багатьох інших.

У контексті нашого дослідження центральне місце відведене розгляду фонетико-орфоепічної (фонетичної) інтерференції, а отже, йтиметься про те, як мовець сприймає і відтворює звуки однієї мови з погляду іншої.

З огляду на це, в запропонованій статті ставимо такі *завдання*: розглянути явище фонетичної інтерференції з лінгвістичного та психологічного боків; виявити спільні закономірності функціонування фонетичної інтерференції та акценту у мовленні студентів; розмежувати об'єктивні і суб'єктивні причини появи акценту в мовленні студентів-філологів.

При паралельному функціонуванні в Україні російської та української мов, незважаючи на генетичну близькість лексико-граматичних систем, кожна з них характеризується специфічністю своєї фонологічної системи. Цими відмінностями й пояснюються типові та досить стійкі порушення нормативної вимови, що виникають у мовленні окремої людини або цілого колективу. Найчастіше дослідниками відзначається, що йдеться саме про відхилення: а) у нерідній мові; б) у мові, яку людина вивчає; в) у мові, якою рідше користуються. Отже, у такому випадку поняття інтерференції використовується для того, щоб відбити ступінь впливу однієї звукової системи на іншу, внаслідок чого виникає гіпертрофія одних рис і нівеляція інших при використанні другої мови.

На думку Л. Прокопової, Н. Тоцької, Л. Ціпцюри, "інтерференція звукових систем відбувається у трьох планах: 1) інтерференція звукового образу фонем, 2) інтерференція безпосередньо фонологічної системи, 3) на рівні морфонології" [10, 43]. Відтак, у першому випадку інтерференція виникає під впливом звукової подібності, яку іноді більш точно визначають як акустичну подібність. Незважаючи на те, що акустична подібність не становить конкретно визначеного поняття, в основі механізму інтерференції лежить сприйняття акустичного образу й ототожнення його з подібними образами рідної мови (А. Багмут, І. Борисюк, О. Покидько [1]). Зрозуміло, що ототожнення відбувається на фонологічній основі: людина, вивчаючи мову, передусім реагує на ті риси та властивості звукового образу, які мають функціональне навантаження. Отже, інтерференція власне фонологічної системи полягає в тому, що внутрішньосистемні відношення між фонемами переносяться в другу мову: фонемні кореляції та опозиції, фонемна та алофонна дистрибуція.

Як відомо, фонологічні кореляції визначають архітектуру звукової системи в цілому. На фонемному рівні інтерференція найчастіше виникає при початковому етапі оволодіння другою мовою, причому, як уважає Н. Тоцька, "можливі два варіанти, зумовлені фонемним складом: при більш широкому фонемному складі виникає процес звуження (кілька фонем другої мови можуть ототожнюватися з однією фонемою рідної); при вузькому фонемному складі другої мови відбувається процес розширення інтерференції, при цьому можливі кілька способів реалізації однієї фонемі другої мови" [10, 43]. Фонемні різниці мов, що ототожнюються при вивченні другої мови на підставі акустичної подібності звукового образу, за визначенням Е. Хаугена, зветься діафонами. Про те, що поява фонологічної інтерференції визначається сенсорними, перцептивними властивостями мовця, свідчать й експериментальні матеріали російських дослідників Л. Бондарко й Л. Вербицької, які, зокрема, дійшли висновку про те, що "відповідно до традиційних уявлень про властивості фонологічного слуху, носій будь-якої мови всіляке

незнайоме звучання інтерпретує як знайоме, тобто перетворює будь-яку звукову послідовність у послідовність фонем рідної мови” [6,8], означене підтверджується й експериментальними розвідками, здійснюваними в межах Ленінградської і Московської фонологічних шкіл. Схоже розуміння фонологічної інтерференції наявне в У. Вайнрайха, який відзначав, що інтерференція виникає в тих випадках, коли двомовний індивід ототожнює фонему вторинної системи з фонемою первинної системи і, артикулюючи відповідний звук, підпорядковує його фонетичним законам первинної мови. На цій підставі вчений виділяє чотири типи фонологічної інтерференції: “а) недостатню диференціацію фонем; б) надмірну диференціацію фонем; в) неправильну інтерпретацію фонем; г) підміну фонем вторинної системи більш або менш схожими (подібними) фонемами первинної системи” [4,12]. Дещо розширює попередню класифікацію дослідник Г. Буржунов, вважаючи, що видами “звукової інтерференції” можуть виступати: 1) недодиференціація фонем, що виникає внаслідок змішування двох фонем виучуваної мови, коли їх звукові елементи в рідній мові не диференційовані як смислорозрізнявальні одиниці – фонemi; 2) наддиференціація фонем, що є результатом перенесення фонемних відмінностей рідної мови на виучувану, тобто, коли одна фонема вторинної системи може бути ототожнюваною з кількома фонемами первинної системи; 3) звукова субституція, що виникає внаслідок ототожнення фонем виучуваної мови з близькими або еквівалентними звуками рідної мови, подібні міжмовні діяфони, що різняться лише за фонетичною якістю, спричиняють помилки фонетичного характеру; 4) реінтерпретація, або перерозклад, – тип інтерференції, який полягає в перерозподілі білінгвом диференційних ознак фонем вторинної системи, зокрема, розрізняються такі дистрибутивні помилки: протетичні (на початку слова перед сполученням приголосних вимовляють голосний звук), епентетичні (вставка голосного між приголосними), апокопічні (випадіння кінцевого звука) і метатеза (перестановка звуків) [3].

Отже, на підставі вищевикладеного, можна дійти важливого методичного висновку про те, що із безмежної різноманітності наявних звукових можливостей кожна мова для своєї фонетичної системи відбирає ті чи інші звукові ознаки, які групуються не за стихійним принципом, а вибірково: одні ознаки при цьому стають розрізнявальними, релевантними, інші – іррелевантними. Тому, поділяючи думку О. Реформатського, перед тим, ніж навчати правильної вимови, слід навчити учнів (студентів) ототожнювати звуки із фонемами “у всій повноті їх релевантних і іррелевантних ознак” [11,145].

Визначальним у нашому дослідженні є обов’язковий розгляд інтерференції і з точки зору психології, тобто як неусвідомленого перенесення навичок і вмій, що спостерігається лише тоді, коли означена навичка або вміння протиставляється одне до іншого за критерієм міцності (стійкості). “Міцність навички або вміння визначається, – на думку Є. Верещагіна, – з одного боку, давністю вироблення, з іншого – частотністю актуалізації... Якщо навички і вміння однаково стійкі, то інтерференції не спостерігається. У таких випадках кажуть, що навички диференціювались. Інтерференція виявляється лише у тому випадку, коли навички і вміння, що забезпечують різні дії, за своєю стійкістю неоднакові. У такому випадку більш стійка навичка або більш стійке вміння актуалізується і тоді, коли подібна дія проходить на основі іншої навички або вміння” [5, 126-127]. Відтак, ми розглядаємо інтерференцію як явище передусім функціональне, мовленнєве, що

призводить до різного роду вимовних відхилень у мовленні білінгва, при цьому, не зачіпаючи самих мовних систем. Цим, як відомо, інтерференція принципово відрізняється від загальновідомого поняття “запозичення” в різних його проявах.

Уявлення про обсяг і характер фонетичної інтерференції в українському мовленні представників південно-східного регіону України буде недостатнім, якщо обмежуватися лише прикладами інтерферуючого впливу російської артикуляційної бази. Адже, на нашу думку, наявність діалектних помилок у мовленні студентів умовно теж можна вважати інтерферуючими елементами, але не спорідненої російської мови, а того чи іншого діалекту української мови. Означене, на думку В. Манакіна, пояснюється тим, що “з комунікативно-лінгвістичної точки зору включення діалектних елементів в українське розмовне мовлення підпорядковується загальній закономірності інтерференції: мовці несвідомо переносять найбільш уживані для них елементи з тієї мовної системи, яка існує на поверхні мовної пам’яті” [8, 8]. Отже, усна форма українського літературного мовлення студентів підлягає не тільки під інтерферуючий вплив російської мови, але й під вплив діалектних форм, що спричиняє у мовленні носіїв означеного регіону появу так званого акценту, тобто “своєрідне вимовляння звуків нерідної мови, зумовлене артикуляційною базою рідної мови (іншомовний акцент), або сукупність особливостей вимови, характерних для певного діалекту і не властивих літературній мові, зумовлена недосконалим володінням її нормами (діалектний акцент)” [13, 16]. Із наведеної словникової дефініції випливає, що акцент – категорія не мови, а мовлення, що є результатом взаємодії фонетичних систем двох мов або літературної мови і діалекту. Відповідно, сама природа акценту обумовлює неабиякі утруднення щодо його подолання. По-перше, акцент – це мимовільне спотворення звуків при вимові; по-друге, акцент красномовно засвідчує те, що у першокурсників виробилися стійкі навички і вміння говоріння, сформовані під впливом місцевої говірки; по-третє, акцент є наслідком накладання автоматизмів рідної мови на мову, що вивчається. Водночас нам видається доцільним, услід за В. Виноградовим, розмежовувати, що не всілякі відхилення від норми є акцентними. Наприклад, такі відхилення, як гаркавість, заїкуватість, шепелявість і под., обумовлені особливостями будови артикуляційного апарату, так звані органічні дикційні вади (неправильне зімкнення щелеп, довгий, товстий або короткий язик, короткі або дрібні зуби) не слід кваліфікувати як акцент. Звідси випливає, що фонетико-орфоепічний рівень мови є основною ділянкою появи акценту, а інтерференція локалізується в самому мовці, тоді як акцент існує для слухача. Відтак, задля того, щоб інтерференція виявилася в акценті, їй передусім потрібно зачепити ті елементи другої мови, які містяться у ділянці перцепції слухача.

Окрім того, видається необхідним розмежовувати об’єктивні й суб’єктивні причини появи акценту. Безумовно, до чинників об’єктивного характеру слід віднести явище міжмовної інтерференції як стихійного процесу, що не стільки залежить від свідомості й бажання індивіда, скільки обумовлюється фонологічністю його фонематичного слуху, налаштованого тільки на свою рідну мову, тобто баченням нерідної мови “крізь призму рідної” (С. Бернштейн, О. Реформатський, Н. Трубецької, Л. Щерба). Як уважає Ю. Лебедева: “через дію зустрічної активності артикуляційних центрів кори головного мозку топологічні параметри звучного мовлення, що сприймається, моделюються в мовно-слуховій функціональній системі того, хто навчається, у вигляді “інтерферованого” звукового образу. Переважно з цієї причини, а не через невміння вимовити той чи інший звук, учень повторює за вчителем не те, що є об’єктивним, а те, що він чує суб’єктивно” [7, 18]. Другою, не менш важливою об’єктивною причиною появи акценту у вимові, є досить низький

рівень усвідомлюваності вимовних операцій, оскільки при породженні мовленнєвого висловлювання рідною мовою, власне його фонація (звукова реалізація) є повністю несвідомою, а механізми роботи артикуляційного апарату студентів діють цілком автоматично. Саме фонетичний рівень мови, який найменше може усвідомлюватися студентами, і, відповідно, скеровуватися викладачем у навчальному процесі, є головною ділянкою появи акценту. Суб'єктивний фактор – недостатня увага з боку шкільних і вузівських викладачів-практиків щодо профілактики акценту, а несформованість навичок самоконтролю до своєї вимови, породжує у студентів хибну думку про те, ніби неправильна вимова чи наголос у слові – це вада неістотна, адже суттєво не перешкоджає процесу комунікації. Свого часу ще С.І Бернштейн підкреслював, що “коли погані навички вимови встигли автоматизуватися, тоді їх виправлення потребує величезного напруження” [2,48].

Щодо типології вимовних помилок, то більшістю дослідників приймається розподіл на фонологічні (фонематичні) і акцентні, запропонований Л. Щербою. Так, Л. Симоненкова вслід за Л. Щербою, перший тип помилок розглядає як заміну однієї фонемі іншою, що часто призводить до зміни значення слова (напр., *везти* – *вести*, *ваз* – *ває*), а другий тип помилок – як такі, що не вносять змін у фонемний склад слова, проте надають окремим фонемам певних відтінків під впливом діалекту чи іншої мови [12, 23]. Зокрема, детальніше цей тип вимовних помилок в українському мовленні розглядає М. Наконечний: “акцентні (суто вимовні помилки) – це помилки у варіантах (відтінках) фонем, із заміною однієї фонемі іншою, бо при заміні одного, правильного для даної системи відтінку іншим, не властивим їй (у цій позиції чи взагалі) відтінком, під впливом іншої мови чи діалекту – фонемний склад слова не змінюється” [9, 14]. Дійсно, при звичайному спілкуванні ми не помічаємо різниці між варіантами фонемі до того часу, якщо у слові замість потрібного відтінку буде вимовлений якийсь інший, тоді одразу помічаємо, що слово вимовлене з акцентом. Це теж відхилення від вимовної норми, її порушення (хоча й таке, що змістового боку мовлення прямо не зачіпає), яке сприймається носіями літературної мови як “акцент”.

Корекція автоматизованих неправильних навичок вимагає від того, хто навчається, неймовірного напруження й додаткової розумової енергії, спрямованої на зруйнування некоректної вимови та вироблення правильної фонетичної навички на місці зруйнованої. Особливості місцевої говірки позначаються на всіх рівнях мовлення студентів, проте не всі вони однаково стійкі: одні з них зберігаються значно довше, інші усуваються швидше, легко забуваються. Згідно з думкою Л. Симоненкової [12, 22], з огляду на більшу або меншу відмінність від орфоепічних норм, особливості українських діалектів можна визначати як первинні або вторинні. Цим самим ми умовно називаємо риси, які порівняно легше або важче помітити, як певні відмінності від літературної норми. Так, до первинних віднесемо такі особливості, які характеризуються вживанням властивих певній діалектній групі фонем, невідповідних фонемам літературної мови, що стоять у тих самих позиціях (напр., стягнення подовжених приголосних в один звук, явище акання, заміна [ф] звукосполученням [хв], м'який р в середині й кінці слів). До вторинних рис належать такі, яким властива не відмінність діалектного фонемного складу слова від літературного, якою характеризуються первинні риси, а лише вживання комбінаторних або позиційних варіантів фонем, невідповідних до звуків, уживаних у літературній мові (напр., часткове оглушення дзвінких приголосних, заміна ненаголошеного [е] на [и], вимовляння [о] у більшості позицій як [оʷ]). Первинні діалектні риси настільки відмінні від орфоепічних норм літературної мови, що

студенти легко помічають ці відхилення у своєму мовленні і намагаються навіть самостійно їх позбутися. Значно важче переборюються вторинні, малопомітні для мовця діалектні риси. Для боротьби з ними вже не підходить засіб заміни однієї фонемі іншою, тому що риси ці здебільшого полягають у невідповідній літературній вимові відтінків окремих фонем. Аби позбутися малопомітних для мовця діалектних рис, потрібно багато тренуватись у вимові фонем, які в місцевій говірці відрізняються звучанням від літературної.

Отже, проведені дослідження дозволяють дійти таких висновків: явище фонетичної інтерференції, що виникає в означених соціолінгвістичних умовах, поява акценту, що є результатом взаємодії фонетичних систем російської та української мов або української літературної мови і діалекту, поряд зі специфікою проявів характеризуються спільними закономірностями: недосконале володіння орфоепічними нормами, неусвідомлене перенесення студентами найбільш уживаних елементів з тієї мовної системи, що існує на поверхні мовної пам'яті, актуалізація більш стійких мовленнєвих навичок і вмій, несформованість навичок самоконтролю і самокорекції.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у з'ясуванні причин виникнення тих чи інших орфоепічних помилок студентів-філологів, що допоможе висувати гіпотези відносно тих чи інших перебоїв у роботі мовнорозумового механізму студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багмут А.Й., Борисюк І.В., Покидько О.М. Сприйняття українського мовлення в умовах шумових завад. – Кам'янець-Подільськ: Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2000. – 172 с.
2. Бернштейн С.И. Вопросы обучения произношению применительно к преподаванию русского языка иностранцам// Вопросы фонетики и обучения произношению. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – С. 5-89.
3. Буржунов Г.Г. Виды звуковой интерференции в русской речи учащихся-дагестанцев// Русск. язык в национ. школе. – № 4. – 1975. – С. 31-37.
4. Ванрайх У. Языковые контакты. – К.: Вища школа, 1979. – 264 с.
5. Верещагин Е.М. Заметки о монографии У. Ванрайха "Языковые контакты"// Вопросы порождения речи и обучения языку. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1967. – С. 118-136.
6. Интерференция языковых систем/ Бондарко Л.В., Вербицкая Л.А., Гордина М.А. и др. – Лен-д: Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. – 278 с.
7. Лебедева Ю.Г. Природа акцентов в речи школьников// Русск. язык в национ. школе. – 1979. – № 3. – С. 17-20.
8. Манакін В.М. До питання про стан мовленнєвої культури в Україні// Відродження. – 1993. – № 10. – С. 6-8.
9. Наконечний М.Ф. Орфоепічні норми та їх значення// Укр. мова і літ. в школі. – 1958. – № 1. – С. 3-16.
10. Прокопова Л. І., Тоцька Н. І., Ціпцюра Л. Ф. Лінгвістичні передумови фонетичної інтерференції при взаємодії близькоспоріднених мов// Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 42-48.
11. Реформатський А. А. Обучение произношению и фонологии// Филологические науки. – 1959. – № 2. – С. 140-146.

12. Симоненкова Л. М. Боротьба з помилками у мові учнів, зумовленими діалектним оточенням// Дивослово. – 1960. – № 3. – С. 22-26.
13. Українська мова: Енциклопедія/ Ред.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К.: Українська енциклопедія. – 2000. – 752 с.

Тетяна Вільчинська

ЛИХОСЛІВ'Я ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ У СФЕРІ МОВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

(на прикладі оцінних назв осіб)

В останні десятиліття розвиток лінгвістики характеризується посиленням інтересом до проблем культури мови. Питання культури мови привертають увагу не лише мовознавців, а й письменників, перекладачів, ними цікавляться широкі кола громадськості. Підвищенню культури мови сприяє досконале оволодіння її нормами, адже саме нормативне мовлення є свідченням розвинутого інтелекту і високої загальної культури особистості. Нормативність мови, як відомо, виявляється на різних її рівнях, проте останнім часом активізувався інтерес до вивчення передусім лексичних та стилістичних норм, зумовлених особливостями лексичного рівня мови, специфікою якого є зв'язок з позамовною дійсністю.

Лексичні норми регулюють вибір слова відповідно до змісту і мети висловлювання, а стилістичні – відповідно до умов спілкування і стилю викладу. Як перші, так і другі діють не автоматично, а отже, і не категорично – їх варіанти значною мірою залежать від волі мовця і підпорядковуються ним же поставленій меті [2, 71].

Різні структурно-мовні типи норм, у тому числі лексичні та стилістичні, знаходять своє відображення у правилах слововживання. Разом з тим вчені звертають увагу на різні відступи від норм слововживання у мовній практиці широких мас населення та намагаються пояснити їх.

У своєму повідомленні акцентуємо увагу на проблемі лихослів'я у мовному вжитку та його витоках, пов'язаній з використанням у мовленні позалітературних елементів – вульгаризмів, жаргонізмів, лайливих слів тощо, а також обґрунтовуємо думку про те, що боротьба з невиправданим лихослів'ям є необхідною передумовою забезпечення нормативності мови.

Відомо, що сучасна українська мова досить активно послуговується різними групами лексики, у тому числі і ненормативною. До неї передусім належать лайливі слова, вульгаризми, жаргонізми, тобто елементи, що знаходяться поза літературною мовою і включають у себе лайки, прокльони тощо; а також просторічна лексика, яка перебуває на межі літературного вжитку, а то й виходить за неї. Прикладами подібних лексем, вжитими у стосунку до особи, є такі: *сука, падло, бидло, скотина, козел, дебіл* та ін.

Використання подібної ненормативної лексики має давню традицію. Проте протягом останніх років вона особливо активізувалася, заповонила телеканали та сторінки газет. Вульгаризмами та жаргонізмами охоче послуговуються